

Türkiye'nin Tasarruf Oranındaki Düşüş Ne Anlama Geliyor?

Öz

Türkiye'nin tasarruf oranının 2000'li yıllarda önemli ölçüde düştüğü bir vakıdır. Tasarruf konusu sanıldığından çok daha karmaşık bir konudur. Kişisel tasarruf bir kişinin gelirinin harcamadığı bölümüne karşılık gelirken, ülke tasarrufu GSYH'nin yatırım yapılan, başka bir deyişle hazır tüketime harcanmayan kısmını göstermektedir. Yani, ülke tasarrufu da aslında tamamiyle harcamadır. GSYH'yi oluşturan harcamaların niteliğine (hazır tüketim mi yatırım mı olduğuna) karar vermek tasarruf oranına da karar vermek anlamına gelmektedir. Bu açıdan, tek bir tasarruf tanımı yoktur. Nihai tahlilde, hazır tüketime konu olmayan ve bir şekilde gelecekte fayda sağlayan her harcama yatırımdır. 2000'li yıllarda tasarruf oranındaki düşüşün yaklaşık yarısı eğitim, sağlık ve Ar-Ge, diğer yarısı ise dayanıklı tüketim harcamalarındaki artıştan kaynaklanmaktadır. Bu açıdan, "dar tanımlı" tasarruf oranının 2000'lerde ciddi şekilde düşmesi, sanıldığı kadar endişe edilecek bir durum değildir. Hatta bu "düşüşün"; eğitim, sağlık ve Ar-Ge'nin önemi hesaba katıldığında, içinde önemli düzeyde pozitif öğeler barındırdığı görülmektedir.

Mevlüt TATLIYER¹

Anahtar Kelimeler: *Tasarruf, Yatırım, Eğitim, Sağlık, Ar-Ge*

Making Sense of the Decrease in the Turkish Saving Rate

Abstract

Turkish saving rate declined radically in the 2000s. Aggregate saving for a country amounts to the part of GDP not spent on perishable goods, but spent on investment goods. That is, aggregate saving is totally expenditure as well. At the final analysis, one can argue that every expenditure that is not subject to perishable consumption and yields utility in any way in the future is investment. Overall, half of the decline in aggregate saving rate in Turkey in the 2000s is accounted for by higher expenditures concerning education, health and R&D, while the other half emanates from increases in consumption of durable goods. Therefore, the decrease in the "narrowly defined" saving rate in the 2000s is not as important a concern as usually assumed. Moreover, this "decrease" harbors significantly positive elements if one takes into account the importance of education, health and R&D.

¹ Yrd. Doç. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, Ekonomi ve Finans Bölümü, mtatliyer@medipol.edu.tr

Keywords: *Saving, Investment, Education, Health, R&D*

1. Giriş

Türkiye’de tasarruf oranının 2000’li yıllarda önemli ölçüde düştüğü bir vaktidir. 1990’lar boyunca %20’ler düzeyinde seyreden tasarruf oranı daha sonraki süreçte hızla düşerek %13-14 düzeyine kadar gerilemiştir. Tasarruf oranındaki bu önemli düşüş bir taraftan makroekonomik endişeleri arttırırken diğer taraftan tasarruf oranı nasıl yükseltilebilir sorularının yüksek sesle sorulmasına neden olmuştur. Bununla birlikte tasarruf oranındaki düşüşün tam olarak ne anlama geldiği sorusu pek fazla gündeme gelmemiş ve önerilen politikalar da direkt olarak bireylerin tasarruf eğilimini arttırma ekseni olmuştur.¹ Bu durum ise üç açıdan oldukça sorunlu bir yaklaşım olarak göze çarpmaktadır.

İlk olarak, ülke tasarruf oranı ekonomik işleyişin sonucunda ortaya çıkan *nihai bir büyüklük* olarak endojen bir görünüm arz etmektedir. Tasarruf oranını *direkt olarak* yükseltmeye dönük politikalar bu açıdan ancak çok düşük düzeyde bir etkiye sahip olabilecektir. Bu tarz politikaların başarılı olması durumunda dahi ortaya çıkan “tasarruf başarısının” ekonomik anlamda ne “pahasına” gerçekleştiğini kestirmeye de imkân bulunmamaktadır. Yani, endojen bir büyüklük olan tasarrufu direkt olarak etkilemeye çalışmak, tasarruf ile etkileşim içinde olan tüm değişkenler üzerinde etkiye sahip olacaktır ve bunun ekonomik sonuçlarını kestirmek oldukça zor olacaktır.²

1 Ayrıca, tasarruf oranındaki düşüşün direkt olarak bireysel tasarruf eğilimindeki azalıştan kaynaklandığı varsayılmıştır.

2 Türkiye’de tasarrufu teşvik etme noktasında devlet tarafından öteden beri çeşitli politikalar uygulanmıştır. Geçmişte Zorunlu Tasarruf Teşvik Fonu ve Konut Edindirme Yardımı (KEY) gibi politikalar uygulanmış, 2017 yılı itibarıyla de Bireysel Emeklilik Sistemi (BES) yürürlüğe girmiştir. Tasarruf düzeyini arttırmayı hedefleyen bu politikaların toplumun genel anlamda tasarruf davranışı üzerinde ne kadar etkili olacağı önemli bir soru işaretidir. Yine, ortaya çıkacak ekstra tasarrufun ne şekilde kullanılacağı ve bunun ekonomi üzerinde ne gibi etkileri olacağı da yine önemli bir soru işaretidir. Öte yandan, bireylerin ilgili dönemde daha çok tasarruf yapması otomatik olarak daha az harcama yapmaları anlamına gelmektedir. Ekstra tasarruf dolayısıyla daha az harcama yapılmasının ekonomi üzerinde ne gibi etkilerinin olacağı da yine cevaplanması gereken önemli bir sorudur. Şu halde, Keynesçi tasarruf paradoksu bağlamında, toplumun bir kesimi tarafından yapılan daha az harcamanın,

İkinci olarak, hesap edilen ülke tasarruf oranıyla kamuoyunun kafasındaki ülke tasarruf oranı arasında muazzam bir uçurumun olduğu görülmektedir. Kamuoyu, ülke tasarruf oranını klasik anlamda milli gelirin harcanmayan kısmı olarak algılama eğiliminde iken hesaplanan ülke tasarruf oranının bununla hiçbir ilgisi bulunmamaktadır. Hesaplanan ülke tasarruf oranı, aslında basit bir şekilde, milli gelirin yatırım harcamasına ayrılan kısmını ifade etmektedir ve yine tamamen “harcamadan” oluşmaktadır.

Üçüncü olarak, mevcut hesaplama şeklinde özel tasarruf oranını hanehalkı ve kurumsal tasarruf oranı diye ikiye ayırmaya imkân bulunmamaktadır ki bu önemli bir handikaptır. Zira tasarruf hususunda şirket davranışı ile hanehalkı davranışı arasında çok önemli farklılıklar bulunmaktadır ve her iki tasarruf türünün özel tasarruf oranı şeklinde “karıştırılarak” bir bütün halinde sunulması, yapılacak analizlerin ve bu analizlere dayalı olarak üretilecek politikaların hata düzeylerini önemli ölçüde arttırmaktadır. Yine, kamuoyu tarafından özel tasarruf oranının sıklıkla hanehalkı tasarruf oranı ile karıştırılması, başka bir deyişle, özel tasarruf oranından anlaşılan şeyin hanehalkı tasarruf oranı olması bu durumu iyice içinden çıkılmaz bir hale sokmaktadır.

Bunlar dışında, tasarruf oranını hesaplamayı zorlaştıran üç önemli faktör bulunmaktadır. İlk olarak, (özel) tasarruf oranı hesaplamasında önemli pratik sorunlar göze çarpmaktadır. Türkiye’de tasarruf oranı hesaplamasını Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) değil, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)/Kalkınma Bakanlığı gerçekleştirmektedir. Tasarruf oranı hesap edilirken TÜİK’in tahmin ettiği Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH)/Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) baz alınmaktadır. Kamu gelir ve harcama miktar ve türleri ayrıca belirlenmekte, ilgili GSYH/GSMH/GSMHG (Gayri Safi Milli Harcanabilir Gelir) büyüklüğünden ilgili kamu büyüklüklerinin çıkarılmasıyla birlikte özel gelir ve harcama rakamlarına ulaşılmaktadır. Özel harcama rakamlarının da tüketim harcamaları ve yatırım harcamaları şeklinde ayrıştırılmasıyla bir-

toplumun başka bir kesimi için daha az gelir anlamına geleceği açıktır. Şu halde, tasarruf statik analizin değil, dinamik analizin konusudur ve uygulanan politikaların tasarrufu ne kadar artırdığı bir yana, bunun ekonomi üzerinde ne gibi etkilere sahip olacağı düşünülme zorundadır.

likte de özel tasarruf oranı hesaplanabilmektedir. Görüldüğü üzere özel tasarruf oranı direkt olarak değil, iki artışın farkı şeklinde dolaylı olarak hesaplanabilmektedir.³

İkinci olarak, (özel) tasarruf oranı hesaplamasında anahtar konumda bulunan gelir ve harcama kalemleri devlet faktörünün için içine girmesiyle birlikte muğlaklaşmaktadır. Devlet vergi ve sosyal kesintiler kanalıyla bireysel gelir ve harcamalar üzerinde doğrudan etkilidir ve devlet politikasında bu hususlarda zaman içinde yaşanan değişimler, bireylerin gelir ve harcama dokuları üzerinde direkt bir etkiye sahiptir. Ayrıca enflasyondaki dalgalanmalar da bireylerin gelir ve harcama düzeylerinin fiktif bir şekilde olduğundan farklı görünmesine yol açabilmekte, bu da tasarruf oranının gerçekte olduğundan farklı şekilde hesaplanmasına yol açmaktadır. Bu açıdan, hesaplanan tasarruf oranlarının bu faktörler göz önünde bulundurularak “düzeltmesi” gerekmektedir ki gerçekleştirilen birçok ampirik çalışmada, bu faktörler göz önünde bulundurularak ülkelerin ilan edilen tasarruf oranlarının “düzeltildiği” görülmektedir (bkz. Audenis vd., 2002; Reinsdorf, 2004; Australian Treasury, 1999).

Üçüncü olarak, tek bir tasarruf oranı tanımı yoktur. Tasarruf oranı hesap edilirken yapılan şey basitçe elde edilen gelirin ne kadarının harcanıp ne kadarının tasarruf edildiğine bakmak değildir. Bilakis tasarruf oranı hesap edilirken çok önemli bir karar verilmektedir: Hangi harcama tüketim harcaması, hangi harcama yatırım harcaması sayılacaktır? İşte bu soruya verilecek cevap benimsenen tasarruf oranı tanımını ve bu tanıma yönelik tasarruf oranı düzeyini gösterecektir. Bu noktada belirtmek gerekir ki tek bir “doğru” tasarruf oranı tanımı da yoktur. Her tasarruf oranı belirli bir ekonomik realiteye işaret etmekte ve benimsenecek politikalar da bu realiteye göre değişmektedir. Yani, her bir tasarruf oranı tanımının bize anlatacak bir hikâyesi bulunmaktadır. Burada düşünmemesi gereken hata ise şudur: Hesaplamalara temel teşkil eden tasarruf oranı tanımı ile kafamızda mevcut bulunan tasarruf oranı tanımını birbirine karıştırmak ve

dolayısıyla oldukça hatalı politika önerilerinde bulunmak. Bu açıdan, mevcut tasarruf oranı tanımını dar tanımlı (DT) tasarruf oranı olarak nitelendirebiliriz. Bu yaklaşımda ekonominin kısa/orta vadeli performansı üzerinde söz sahibi olan, ekonomik potansiyeli arttırıcı harcamalar yatırım olarak kabul edilmektedir. Tabiri caizse “klasik anlamdaki” yatırım harcamaları haricindeki bütün harcamalar da tüketim harcaması sınıfına sokulmaktadır.

Bu yaklaşım kısa/orta vade için daha doğru sonuçlar doğurmakla birlikte uzun vadeli bir bakış açısından oldukça sorunludur. Zira ekonomik gelişim ve kalkınma için hayati derecede önemi haiz olan eğitim, sağlık ve Ar-Ge harcamaları da bu yaklaşıma göre tüketim harcamalarıdır ve sözgelimi ekstra bir gömlek için yapılan kişisel harcamadan farksızdır. Geniş tanımlı (GT) tasarruf oranı işte bu noktada devreye girmektedir. Ekonominin orta/uzun vadeli ihtiyaçları ve gereklilikleri için çok önemli bir noktada bulunan söz konusu eğitim, sağlık ve Ar-Ge harcamalarının kısmen, teker teker veya tamamen tüketim değil yatırım harcaması olarak kabul edilmesiyle birlikte değişik geniş tanımlı tasarruf oranlarına ulaşılır. İşte ekonomi politikası oluşturulurken mevcut DT tasarruf oranının yanı sıra söz konusu GT tasarruf oran(lar)ı da hesaba katılmak zorundadır.

Birçok ülkede *resmi* kurumlar tarafından bu anlayışla paralel bir şekilde, resmi DT tasarruf oranının yanında GT tasarruf oranları da tahmin edilmektedir. Örneğin, Yeni Zelanda Hazine Bakanlığı tarafından 2002 ve 2013 yıllarında yayınlanan çalışma raporunun ana gayesi Yeni Zelanda için GT tasarruf oranlarına ulaşmak olmuştur. Bu ülke için hesaplanan GT tasarruf oranı da DT tasarruf oranının ortalama 7-8 puan üzerinde çıkmıştır (Claus ve Scobie, 2002; Gorman vd., 2013). Benzer şekilde, İngiltere'nin resmi istatistik kurumu niteliğindeki ONS (*Office for National Statistics*) de 2008 yılında İngiltere için GT tasarruf oranları tahmin etmiştir (Chamberlin ve Dey-Chowdhury, 2008). Bunların yanı sıra aralarında ABD, Kanada, Finlandiya, İsveç ve Güney Afrika gibi ülkelerin de bulunduğu birçok ülke için GT tasarruf oranı hesaplamaları yapılmıştır (Blades ve Sturm, 1982; Orthofer, 2015; Perozek ve Reinsdorf, 2002).

Bu çalışmanın amacı tasarrufa yönelik doğru bir anlayış ve kavrayışa sahip olma noktasında bir katkıda bulunmaktır. Çalışma altı bölümden oluş-

3 Özel Harcanabilir Gelir, (GSMHG – Kamu Harcanabilir Geliri) şeklinde hesaplanırken, Özel Tüketim Harcaması da (GSYH – Kamu Harcamaları – Özel Yatırım Harcamaları) şeklinde hesaplanmaktadır. Özel tasarruf düzeyi de bu iki artışın farkı olmuş olmaktadır.

maktadır. Birinci bölümde tasarrufun ne anlama geldiği tartışılmakta, ikinci bölümde Türkiye'de tasarruf oranının tarihsel seyri gözler önüne serilmektedir. Üçüncü bölümde tasarruf oranının belirleyicileri hususunda literatüre kısa bir bakış atıldıktan sonra dördüncü bölümde özel tasarruf oranının düşmesinin nedenleri irdelenmektedir. DT ve GT tasarruf oranlarının tartışıldığı beşinci bölümden sonra altıncı bölümdeki sonuç ve tartışma ile çalışma nihayete ermektedir.

2. “Hesaplanan” Tasarruf Oranı Ne Anlama Geliyor?

2.1 Ülke Tasarruf Oranı Ne Demek?

Tasarruf oranı hesaplaması sanıldığından çok daha karmaşık bir konudur. Bilindiği üzere tasarruf oranı hesaplamasına temel teşkil eden GSYH/GSMH'nin ölçümünde üretim, gelir ve harcama şeklinde 3 farklı yaklaşım kullanılmaktadır. Her üç yaklaşımın neticesinde de matematiksel denklik gereği ortaya aynı GSYH/GSMH rakamı çıkmaktadır ki bu da şu anlama gelmektedir: Mevcut ölçüm teknikleri çerçevesinde, kapalı ekonomi varsayımı altında, bir ülkede bir yıl içinde toplam üretim, toplam tüketim ve toplam harcamalar birbirine eşittir. Şu halde görüldüğü üzere ülke bazında klasik anlamda bir tasarruftan söz etmeye imkân bulunmamaktadır. Bu açıdan, kişisel tasarruf oranından kastedilen şey ile ülke bazında hesaplanan tasarruf oranı ile kastedilen şey birbirinden tamamen farklıdır. Kişisel tasarruf oranı bir kişinin *gelirinin harcamadığı bölümünün toplam gelirine oranına* karşılık gelirken, ülke bazında tasarruf oranı GSYH'nin *hazır tüketime harcanmayan*, başka bir deyişle *yatırım yapılan* kısmının GSYH'deki oranına karşılık gelmektedir. Yani makro ölçekte *hesaplanan tasarruf oranı* milli gelirin harcanmayan kısmına karşılık gelmemektedir. Makro ölçekte tasarruf oranı milli gelirin yatırım yapılan kısmına karşılık gelmektedir ve yine tamamen harcamalardan oluşmaktadır.

Kişisel tasarruf oranıyla ülke bazında tasarruf oranı arasındaki niteliksel uçurumun temelinde ölçüm tekniği yatmaktadır. Aslında bir toplumdaki her bireyin ve tüzel kişiliğin bir yıl içinde ne kadar gelir elde edip bu gelirinin ne kadarını harcadığı ölçülebilirse kişisel tasarruf oranıyla aynı nitelikte bir ülke tasarruf oranından bahsedilebilirdi. Fakat

böylesine bir istatistiği tutmak imkânsız derecesinde zordur.⁴ Bunun yerine yapılan şey, bir ülkenin yıllık üretim/tüketim/harcama istatistiği olarak tutulan GSYH/GSMH'yi hazır tüketim ve yatırım harcamaları olarak ikiye ayırmaya çalışmaktır. Fakat bu yaklaşımın da kendi içinde önemli kısıtları bulunmaktadır. Bir ülkenin bir yıllık toplam ekonomik faaliyetini tahmin etmenin zorluğunun yanı sıra, bu faaliyeti özel sektör, hanehalkı ve kamu boyutlarında hazır tüketim ve yatırım harcamaları şeklinde gruplamaya çalışmak oldukça zordur ve hatalara da ciddi şekilde açıktır. Yani, ortada önemli bir *ölçüm problemi* bulunmaktadır.

2.2 Hangi Tasarruf Oranı? Dar Tanımlı ve Geniş Tanımlı Tasarruf Oranları

Üzerinde uzlaşmaya varılmış tek bir tasarruf oranı tanımı bulunmamaktadır. Bu açıdan ölçüm probleminin yanı sıra bir de *tercih problemi* bulunmaktadır. GSYH'yi oluşturan harcamaların niteliğine (hazır tüketim mi yatırım mı olduğuna) karar vermek tasarruf oranına da karar vermek anlamına gelmektedir. Nihai tahlilde, hazır tüketime konu olmayan ve bir şekilde gelecekte fayda sağlayan her harcama yatırımdır. Bu açıdan, üretim hacmini genişleten ve gelecekte daha fazla üretim yapmaya olanak sağlayan harcamalar yatırım olduğu gibi; araştırma-geliştirme (Ar-Ge), eğitim, sağlık ve dayanıklı tüketim harcamaları da yatırım kategorisine sokulabilir. Zira, Ar-Ge harcamaları ekonominin teknolojik düzeyini artırarak üretim hacmini direkt olarak genişletme potansiyeline sahiptir.

İkinci olarak, ekonominin temelini teşkil eden işgücünün beşeri sermayesini arttırmanın yolu eğitimden geçmektedir ve bu açıdan eğitim harcamaları da beşeri sermayeyi arttırıcı etkisiyle üretim hacmi üzerinde direkt bir etkiye sahiptir. Üçüncü olarak, daha sağlıklı bir toplum ve işgücünün ekonomi üzerinde oldukça olumlu etkileri bulunduğundan sağlığa yapılacak harcamalar da ülkenin gelecekteki ekonomik potansiyeli üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilecektir. Son olarak, dayanıklı tüketim malları uzun yıllar boyunca kullanılır

4 Teorik olarak, aynen hanehalkı işgücü anketinde olduğu gibi bir tasarruf ve harcama anketiyle kişisel ve tüzel tasarruf oranı hesaplanabilir. Fakat bu tarz anketlerin güvenilirlik derecesinin oldukça düşük olması, tasarruf oranı hesaplamasında anket kullanımı önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır.

makta, fakat ödemesi bir anda veya birkaç taksitle yapılmaktadır. Bu açıdan, dayanıklı tüketim mallarına yapılan harcamalar da bir tür yatırım olarak görülebilir.

Bu çerçevede tek bir tasarruf oranı tanımından söz edilemeyeceği ortadadır. Bununla birlikte, dar tanımlı ve geniş tanımlı şeklinde iki tür tasarruf oranından söz edebiliriz. DT tasarruf oranı, hâlihazırda tahmin edilen ve en dar çerçevede olan tasarruf oranına karşılık gelirken; GT tasarruf oranı Ar-Ge veya eğitim harcamaları gibi harcamaların da yatırım sayıldığı tasarruf oranına karşılık gelmektedir.

Dünyada tasarruf oranı ölçümünde hâlihazırda temel yaklaşım DT tasarruf oranını ölçmek ve kullanmaktır.⁵ Bu durumun en temel sebebi ise hâlihazırda hesaplanan DT tasarruf oranının dahi en nihayetinde bir tahmin olması ve bu tahminin de önemli miktarda hata payına sahip olmasıdır. Tanımı genişletmek, hesaplama yapmak için gerekli eforu ciddi şekilde arttıracığı gibi, yapılacak tahminin hata payını daha da yükseltecektir. İkinci olarak, asgari ölçekte üzerinde mutabakat sağlanan bir tasarruf oranı tanımı ülkeler arasında karşılaştırma yapma noktasında fayda sağlamaktadır (Harvey, 2004; Rocher ve Stierle, 2015).

DT tasarruf oranını kullanmanın belirli avantajları olduğu gibi önemli kısıtları da bulunmaktadır. Genel manada, DT tasarruf oranı bir ülkenin kısa ve orta vadeli durumu üzerinde daha çok söz sahibi olma eğiliminde iken, GT tasarruf oranı ülkenin uzun vadeli durumu üzerinde daha çok söz sahibidir denilebilir. Zira mevcut üretim hacminin direkt olarak genişlemesi ülkenin ekonomik potansiyelini kısa ve orta vadede artırırken, uzun vadede daha çok Ar-Ge, eğitim ve sağlık harcamaları gibi “anahtar yatırımlar” ön plana çıkmaktadır. Bu açıdan, tek bir doğru tasarruf oranı tanımı yoktur. Eldeki ihtiyaçlara ve ulaşılmak istenen hedeflere göre, doğru tasarruf oranı tanımı değişir. Bu açıdan, ülkenin uzun vadeli hedefleriyle uyumlu bir geniş tanımlı tasarruf oranının hiçbir zaman göz ardı edilmemesi gerektiği ortadadır.

⁵ Bu durumun kısmi bir istisnasını ise dayanıklı tüketim mallarına yapılan harcamalar oluşturmakta, klasik manadaki tasarruf oranının yanı sıra dayanıklı tüketim mallarının da hesaba katıldığı tasarruf oranları dünyada hesaplanabilmektedir.

2.3 Tasarruf Oranları Nasıl Hesaplanıyor?

Türkiye’de tasarruf oranı hesaplaması öteden beri pek sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilememektedir. Tasarruf oranı hesaplanırken kamu ile özel tasarruf oranı arasında net bir ayırım yapılmaktadır. Bu çerçevede, kamu tasarruf oranının hesaplanması özel tasarruf oranının hesaplanmasına kıyasla oldukça kolaydır. Şöyle ki, kamu tasarruf oranı, kamu harcanabilir gelirinden kamu tüketim harcamalarının çıkarılmasıyla direkt olarak bulunabilir. Öte yandan, özel tasarruf oranının direkt olarak hesaplanabilmesi için özel harcanabilir gelir ve özel tüketim harcamalarının direkt olarak hesaplanabilmesi gerekir. Fakat, bu hesaplamaların çok zor olmasından dolayı özel tasarruf oranı dolaylı yoldan hesaplanmaktadır. Buna göre, özel harcanabilir gelir GSMH’den kamu harcanabilir gelirinin çıkarılmasıyla bulunurken, özel tüketim harcaması da GSYH’den kamu tüketim ve yatırım harcamalarının çıkarılmasından sonra kalan rakamın tüketim ve yatırım harcamalarına bölünmesiyle bulunmaktadır. Görüldüğü üzere, özel tasarruf oranı “iki artığın farkı” (özel harcanabilir gelir ve özel tüketim harcaması) olarak oldukça dolaylı bir şekilde hesaplanabilmektedir (Alkin, 1970; Uygur, 2012).

Tasarruf oranı TÜİK tarafından tahmin edilen milli gelir verilerinden hareketle hesaplanmaktadır. Öte yandan, Türkiye’de tasarruf oranı hesaplamasını geçmişten bu yana TÜİK değil, DPT ve daha sonra da Kalkınma Bakanlığı yapmıştır. Doğal olarak, milli gelir hesaplamasında zaman içinde yaşanan metodolojik dönüşümler ve revizyonların da bilhassa özel tasarruf oranı üzerinde hatırı sayılır bir etkiye sahip olmuş olduğu söylenebilir. Bu açıdan, Türkiye’de tasarruf oranının tarihsel seyrine bakılırken bu nokta da göz önünde bulundurulmalıdır.⁶

⁶ Örneğin, tasarruf verilerinin hesaplanmasında anahtar bir role sahip olan harcanabilir gelir rakamlarının türetilmesinde GSMH verisine ihtiyaç duyulmaktadır. Fakat TÜİK, milli gelir hesaplamasında baz alınan yılı 1987’den 1998’e değiştirmesi neticesinde GSMH verisi üretmeyi 2007 itibarıyla durdurmuştur. DPT (ve sonrasında Kalkınma Bakanlığı) de 1998 baz yılına dönük milli gelir verilerinden hareketle hesapladığı tasarruf verilerinde GSMH yerine GSMHG verilerini kullanmaya başlamıştır.

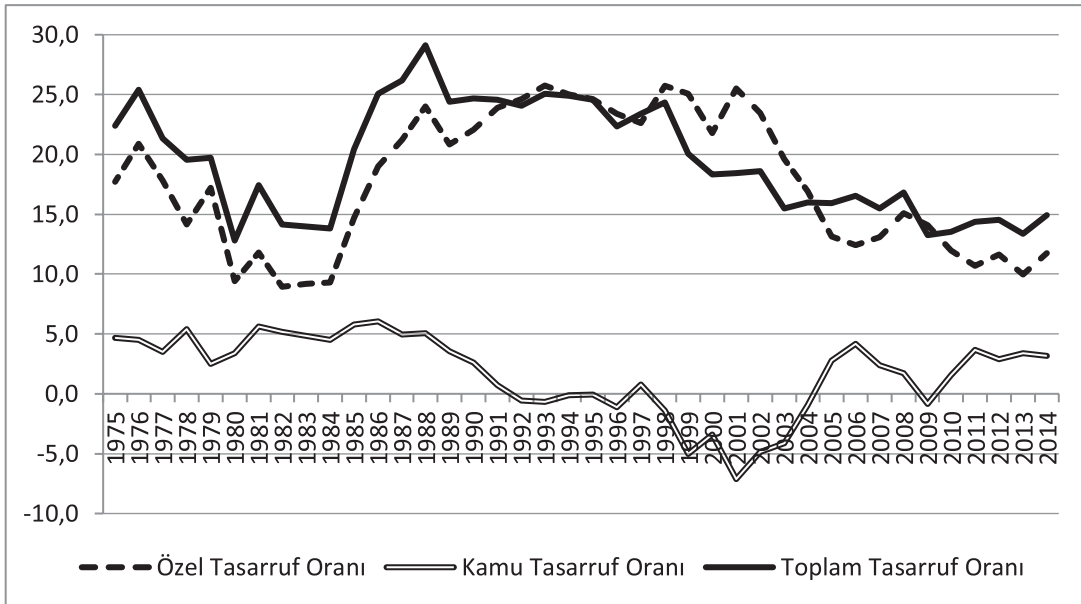
3. Türkiye’de Tasarruf Oranının Tarihsel Seyri

Şekil 1’de Türkiye’de tasarruf oranlarının tarihsel seyri görülmektedir. Öncelikli olarak belirtilmesi gerekir ki Türkiye’de özel tasarruf iki artığın farkı olarak hesaplandığından, bu tasarruf düzeyini hanehalkı ve şirket tasarruf oranları şeklinde ikiye ayırmaya imkân bulunmamaktadır. Hanehalkı ile şirketlerin tasarruf eğilimleri arasında önemli farklılıklar olabileceği ortadadır. Bu açıdan, Türkiye’de özel tasarruf eğilimi değerlendirilirken bu hususun özellikle akılda tutulması gerekmektedir.⁷

Türkiye’de kamu tasarruf oranına genel olarak bakıldığında, genel olarak sekiz ayrı dönem göze çarpmaktadır. Kamu tasarruf oranı 1975-1988 döneminde %5’lik bir düzeyde gerçekleşirken, 1988-1992 döneminde hızla azalarak sıfır mesabesine gelmiştir. 1993-1997 döneminde bu düzeyde yerinde sayan kamu tasarruf oranı, 1997-2001 döneminde hızla gerileyerek 2001 yılında %-7.1’e ulaşmıştır. 2001-2006 döneminde ise kamu tasarruf oranı ciddi şekilde toparlanmış ve 2006 yılında %4.2’ye ulaşmıştır. Kamu tasarruf oranı küresel ekonomik krizle birlikte 2006-2009 döneminde önemli oranda düşmüş olsa da 2009-2011 döneminde hızlı bir şekilde toparlanmış ve 2011-2014 döneminde %3’ler düzeyinde istikrar kazanmıştır.

Öte yandan, ilgili dönemde özel tasarruf oranı kamununkine oranla göreceli olarak daha dalgalı bir seyir izlemiştir. Özel tasarruf oranının 1975-2014 sürecindeki seyri genel olarak altı dönemde incelenebilir. 1975-1984 döneminde hızla azalan özel tasarruf oranı %20 düzeyinden %10’un altına gerilemiştir. 1984-1988 sürecinde ise hızla yükselerek 1988’de %24’e kadar çıkmıştır. Özel tasarruf oranı bu yıldan 2001 yılına kadar, yani 1988-2001 döneminde, %24-25’ler ile oldukça yüksek bir düzeyde seyretmiş, 2001-2006 döneminde ise hızla azalarak %12.4’e kadar düşmüştür. 2007-2014 döneminde ise hafif aşağı yönlü bir trende sahip olmuş ve 2014 itibariyle %11.7 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 1. Türkiye’de Tasarruf Oranının Tarihsel Seyri

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı.

7 Bu noktada şöyle bir öneri getirilebilir: Tasarruf oranı hesaplamasını TÜİK kendi üstüne almalı ve daha fazla vakit kaybedilmeden hanehalkı, şirket ve kamu tasarruf düzeylerini doğrudan ölçmelidir. Ancak böylece hatırı sayılır bir şekilde güçlü tasarruf istatistiklerine kavuşabiliriz.

Türkiye’de toplam tasarruf oranına bakıldığı zaman ise görülmektedir ki genel olarak benzer bir seyir izleyen özel ve toplam tasarruf oranları 1998-2004 döneminde önce ayrılmış daha sonra ise yakınlaşmıştır. Başlangıçtaki ayrışmanın arkasındaki temel sebep ise toplam tasarruf oranı kamu maliyesindeki bozulma neticesinde 1998 yılında düşüşe geçerken, özel tasarruf oranının 2001 yılında düşmeye başlaması olmuştur.

Tasarruf oranındaki seyirlere genel olarak bakıldığında ise ortada çözülmeye muhtaç iki temel soru durmaktadır: İlk olarak, Türkiye’de neden özel tasarruf oranı 2001-2006 döneminde, toplam tasarruf oranı da 1998-2003 döneminde hızla azaldı? İkinci olarak, bu hızlı azalışın akabinde neden ilgili seviyelerde göreceli olarak istikrar kazandı? Aslında bu sorular tersten şu şekilde de sorulabilir: Türkiye’de özel ve toplam tasarruf oranları 1990’lı yıllarda neden oldukça yüksek bir seviyede seyretti?

Bu noktada vurgulanması gerekir ki eldeki istatistiklerin ne kadar sağlıklı olduğunu ve bu istatistiklerin anlamlı çıkarımlar yapabilmek ve sonuçlara varabilmek için ne kadar uygun olduğunu bilmiyoruz. Bu açıdan, “gerçek” tasarruf oranı ile “hesaplanan” tasarruf oranını direkt olarak birbirine denk varsayma hatasına düşmemeliyiz. Tasarruf oranında 1980’lerde görülen dalgalanma ve 1990’larda görülen “yüksek” seviyeler gerçekte yaşanılanları yansıtmaktan çok *ölçümsel anomaliler* olabilir. Bu açıdan, tasarruf verilerini değerlendirirken ve özellikle tarihsel seyir hususunda çıkarımlar yaparken ihtiyatlı olmakta büyük fayda vardır.

4. Hanehalkı Tasarruf Oranını Etkileyen Faktörler ve Tasarrufun Endojenliği

Literatürde tasarruf oranı üzerinde etkisi olduğu düşünülen faktörler arasında genel olarak; kamu tasarruf düzeyi, gelir düzeyi, gelir artışı, enflasyon oranı, dış ticaret haddi, cari fazla, kredi genişlemesi, genç ve yaşlı bağımlılık oranları, sosyal güvenlik düzeyi ve reel faiz oranı bulunmaktadır (bkz. Agrawal vd., 2009; Attanasio vd., 2000; Bayoumi, 1993; Bérubé ve Côté, 2000; Edwards, 1996; Feldstein, 1980; Hevia, 2010; Hondroyannis, 2006; Horioka ve Yin, 2009; Hüfner ve Koske, 2010; Kim ve Lee, 2008; Li, vd., 2007; Loayza

vd., 2000a, 2000b; Masson vd., 1998; Matur vd., 2012; Schrootenve Stephan, 2003; Zeldes, 1989).

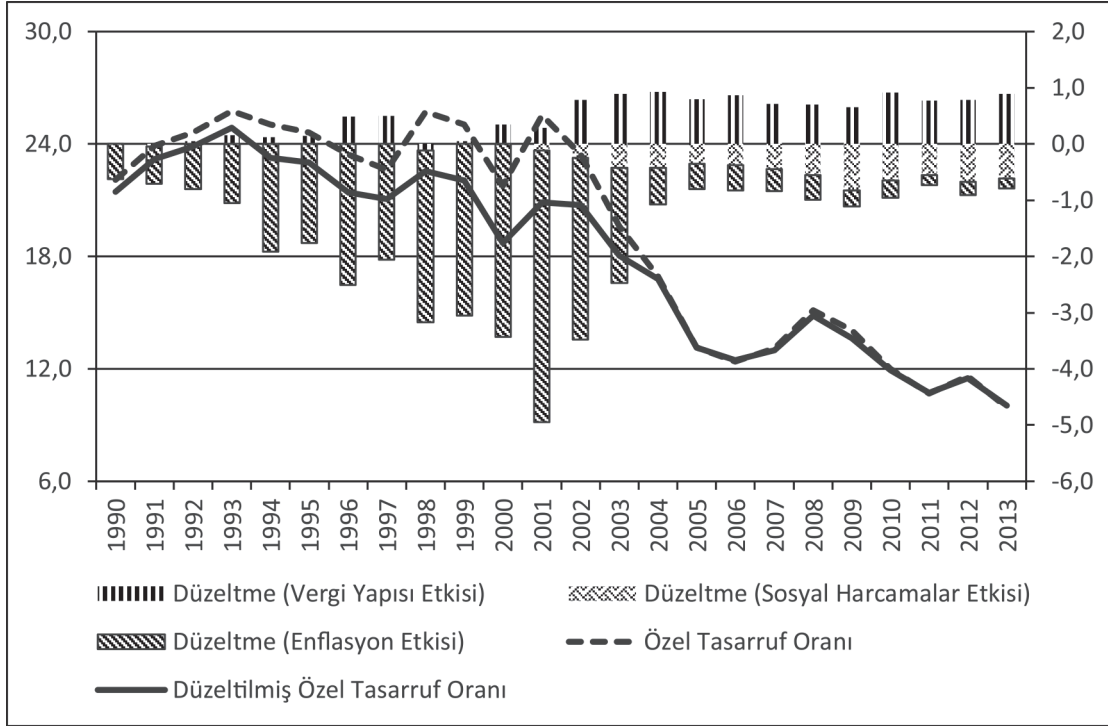
Tasarruf oranını etkileyen faktörler üzerine geniş bir literatür bulunmakla birlikte, bu hususta bir konsensüs oluştuğunu söyleyebilmek oldukça zordur. Bazı çalışmalarda kamu tasarruf düzeyi veya kredi genişlemesi gibi faktörler tasarruf oranını belirleyen başat faktörler olarak ön plana çıkarırken, diğer çalışmalarda sosyal güvenlik düzeyi veya bağımlılık oranları gibi faktörler bu hususta ön plana çıkmaktadır. Öte yandan, reel faiz oranı ve finansal derinlik gibi bazı faktörlerin tasarruf oranı üzerindeki etkisi bazı çalışmalarda pozitif çıkarken, diğer çalışmalarda negatif çıkabilmektedir. Elde edilen sonuçlar da yapılan analizde kullanılan yöntem (zaman serisi veya panel veri gibi), döneme ve seçilen ülke veya ülke gruplarına karşı oldukça hassas olmaktadır (Masson vd., 1998).

Öte yandan bu durum tasarruf oranı gibi *nihai bir büyüklük* için pek de şaşırtıcı değildir. Tasarruf oranı ekonomideki diğer değişkenlerden etkilenmeyen egzogen (dışsal) bir büyüklük değildir. Bilakis, tasarruf oranı ekonomik işleyişin *sonunda* ortaya çıkan ve ekonomik değişkenlerden ciddi şekilde etkilenen endojen (içsel) bir büyüklüktür. Bu açıdan, her ekonominin ve dahi her dönemin tasarruf oranı ilgili ekonominin ve dönemin kendi içsel dinamiklerini ciddi şekilde yansıtacaktır. Bu açıdan, tasarruf oranını nihai tahlilde neyin belirlediği sorusuna verilecek cevap ülkeden ülkeye ve hatta dönemden döneme değişiklik gösterecektir.

5. Özel Tasarruf Oranındaki Düşüşün Anlamı Ne?

Özel tasarruf oranı, nihai bir büyüklük olması dolayısıyla ekonomide yaşanan yapısal dönüşümlerden önemli oranda etkilenmektedir. Türkiye ekonomisi de 2000’li yıllarda önemli bir dönüşümden geçmiştir ve bu durumun da *tasarruf eğilimindeki değişimden bağımsız olarak hesaplanan özel tasarruf oranları* üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Bu çerçevede; 2000’li yıllarda vergi yapısının önemli oranda değişmesi, enflasyonun ciddi şekilde düşmesi ve sosyal harcamalarda yaşanan ciddi artış önemli düzeyde bir etkiye sahip olmuştur (Geniş bir tartışması için bkz. Tatlıyer, yayın aşamasında).

Şekil 2. Düzeltilmiş ve Orijinal Özel Tasarruf Oranının Tarihsel Seyri (1990-2013)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, TÜİK ve Tatlıyer (yayın aşamasında). Vergi yapısının etkisi hesaplanırken, 1990 yılı baz yıl olarak seçilirken, sosyal harcamaların etkisi hesaplanırken veri eksikliğinden dolayı 2000 yılı baz yıl olarak seçilmiştir. Sol eksen tasarruf oranı seviyesini gösterirken sağ eksen düzeltme miktarlarını göstermektedir.

Öncelikli olarak, 2000'li yıllarda vergi gelirleri içinde dolaylı vergilerin ağırlığı ciddi şekilde artmıştır. 1990'lı yıllarda ortalama 1.4 olan dolaylı vergilerin dolaysız vergilere oranı, 2000'li yılların başında hızla yükselerek 2006 itibarıyla 2.4'e yükselmiştir. Bu oran 2013 itibarıyla de 2.5'tir. Toplanan vergilerde ağırlığın dolaysız vergilerden dolaylı vergilere kayması hanehalklarının ellerindeki harcanabilir kişisel gelirlerinin önceki dönemlere kıyasla olduğundan yüksek görünmesine neden olmuştur. Zira önceki dönemlere kıyasla sonraki dönemlerde hanehalklarının ellerine geçen gelirin daha büyük kısmı dolaylı vergi olarak devlete ödenmiştir.

İkinci olarak, enflasyonun 2000'lerde ciddi şekilde düşmesi de hesaplanan özel tasarruf oranı üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Fakat burada belirtilmesi gerekir ki bu etki düşen enflasyonla birlikte hanehalkı tasarruf eğiliminde ortaya çıkan değişimi değil, tamamiyle tasarruf oranı hesaplamasında ortaya çıkan istatistikleri bozucu etkiyi ifade etmektedir. Yüksek enflasyon ortamında borç verenlerle borç alanların gelir düzeyleri çarpıklaşır. Borç verenlerin elde ettikleri faiz geliri salt reel gelir değildir ve risk primi hariç tu-

tulacak olursa iki parçadan oluşur: Reel faiz geliri ve beklenen enflasyona karşılık gelen faiz geliri. Reel faiz geliri borç verenlerin satın alma gücünü direkt olarak artırırken, beklenen enflasyon düzeyine karşılık gelen faiz geliri satın alma gücünü artırmaz. Bu açıdan, borç verenlerin elde ettikleri reel gelir düzeyi olduğundan fazla görünür. Madalyonun diğer yüzünde ise borç alanlar bulunur. Borç alanların yaptığı faiz ödemesi aynı şekilde reel faiz ödemesi ve beklenen enflasyona karşılık gelen faiz ödemesi olarak temelde ikiye ayrılır. Borç alanların yaptıkları faiz ödemesinin sadece reel faiz düzeyine karşılık gelen kısmı satın alma güçlerini düşürür. Bu açıdan, borç alanların da reel gelir düzeyleri olduğundan az görünür (Gorman vd., 2013).

Kapalı ekonomi varsayımı altında, özel kesim (hanehalkı ve şirketler) kendi içinde değerlendirildiğinde bu iki etki birbirini sıfırlar. Fakat işin içine kamu girdiği zaman resim değişir: Özellikle kamu borçlanması çok ciddi düzeylere ulaştığı 1990'lar hesaba katıldığında bu etkinin azımsanmayacak bir boyuta ulaştığı görülmektedir. 1990'ların özellikle ikinci yarısında özel kesimin faiz gelirleri ciddi şekilde artarken kamunun faiz

giderleri çok yüksek düzeylere ulaşmıştır. Bu durum da özel kesimin gelir düzeyinin olduğundan çok daha yüksek görünmesine neden olmuştur. Ters durum da kamu sektörü için geçerlidir. Tasarruf oranı istatistiklerinde ortaya çıkan bu “köpük” hesaba katıldığında, özel tasarruf oranının 1990’lı yıllarda gerçekte olduğundan çok daha yüksek düzeyde “tahmin edildiği” görülür. Öyle ki söz konusu *enflasyon etkisi* hesaba katıldığında 2001 yılında özel tasarruf oranının %25.5 değil, %20.7 olduğu görülmektedir.

Üçüncü olarak, 2000’li yıllarda Türkiye’de bir taraftan sosyal harcamalar ciddi şekilde genişlerken diğer taraftan devletin yaptığı sosyal kesintiler ciddi şekilde artmıştır. Bu şekilde, hanehalkı önceleri daha çok kendi cebinden karşıladığı hizmetleri daha yüksek vergi ödeme karşılığında kamudan karşılamaya başlamıştır. Bunun sonucunda da özel kesimin hem gelir hem de harcama düzeyinde aynı miktarda düşüş yaşanmıştır. Hem payda (harcama) hem de paydada (gelir) aynı miktarda düşüş yaşanması ilgili oranın da düşmesine neden olduğundan, bu durumun hesaplanan özel tasarruf oranı üzerinde hatırı sayılır bir etkisi olmuştur.

Genel olarak bakıldığında, *enflasyon etkisi* ve *sosyal harcamalar etkisi* özel kesimin tasarruf oranını olduğundan daha yüksek gösterirken, *vergi yapısı etkisi* olduğundan daha az göstermektedir. Şekil 2’de de görülebileceği üzere, 2000’li yıllarda vergi yapısı etkisi ile diğer iki etkinin birbirlerini az veya çok sıfırladıkları görülürken, 1990’lı yıllarda enflasyon etkisi oldukça ciddi düzeylere ulaşmış, böylece 1990’lı yıllarla 2000’li yıllar arasında yapılacak karşılaştırmanın anlamlılık düzeyini hatırı sayılır ölçüde düşürmüştür. Bu açıdan, özel kesim tasarruf oranı 1990’lı yıllarda sanıldığı kadar yüksek değildir. Madalyonun arka yüzünde ise kamu kesimi bulunmaktadır ve aynı süreçte kamu kesiminin tasarruf oranı da sanıldığı kadar düşük değildir. Sayısal olarak belirtilecek olursa, 2001-2006 ve 2001-2013 dönemleri için özel tasarruf oranındaki düşüşün yaklaşık üçte biri tamamiyle köpüktür.

Özel kesim tasarruf oranını bu şekilde “düzelttikten” sonra 1990’lı yıllarla 2000’li yıllar arasında tasarruf oranı hususunda görülen karşıtlık önemli ölçüde zayıflamakla birlikte ortadan kalkmamaktadır. Bu açıdan, 2000’li yıllarda özel kesim tasarruf oranı neden düştü sorusu önemini hala az

veya çok korumaktadır. Tatlıyer (2016)’e göre, söz konusu düşüşün arkasında üç temel etmen bulunmaktadır: kamu maliyesinde yaşanan önemli düzelleme, finansallaşma ve son olarak (enflasyon oranındaki ciddi düşüş ve sosyal harcamalarda yaşanan ciddi artış neticesinde) belirsizliğin azalması.⁸ İlk olarak, kamu tasarrufu ile özel kesim tasarrufu arasında önemli bir değiş-tokuş ilişkisi olduğuna yönelik literatürde yaygın bir kanaat bulunmaktadır. Türkiye örneği de bu durumu doğrular niteliktedir.⁹ İkinci olarak, 2000’lerde yaşanan hızlı finansallaşma¹⁰ özel kesimin tasarruf eğilimi üzerinde negatif yönlü bir etkiye sahipmiş gibi görünmektedir. Son olarak, enflasyondaki çarpıcı düşüş ve devletin yaptığı sosyal harcamaların ciddi şekilde artması¹¹ özel kesimin maruz kaldığı ekonomik belirsizliği azaltmış ve böylece bu kesimin tasarruf eğilimi üzerinde negatif yönlü bir etkiye neden olmuş gibi görünmektedir.

6. Dar ve Geniş Tanımlı Tasarruf Oranları

Tek bir doğru tasarruf oranı tanımı yoktur ve bu açıdan eğitim, sağlık, Ar-Ge ve hatta dayanıklı tüketim malları harcamaları gibi gelecekte fayda sağlayan harcamalar da rahatlıkla yatırım ve dolayısıyla tasarruf olarak değerlendirilebilir. Belirtmekte fayda var ki her tasarruf oranı tanımının kendine has ekonomik sonuçları bulunmaktadır. Klasik manadaki tasarruf oranı olan dar tanımlı tasarruf oranı, bu çerçevede, ekonominin kısa ve orta vadedeki potansiyeli üzerinde söz sahibi iken, özellikle eğitim ve Ar-Ge ile genişletilmiş geniş

8 Söz konusu belirsizlik etkisi, önceki bölümdeki enflasyon etkisi ve sosyal harcama etkisiyle karıştırılmamalıdır. Bu iki etki direkt olarak tasarruf oranı hesaplamasında görülen hatayı ortadan kaldırırken, burada görülen belirsizlik etkisi ise tasarruf eğilimi üzerinde etki sahibidir.

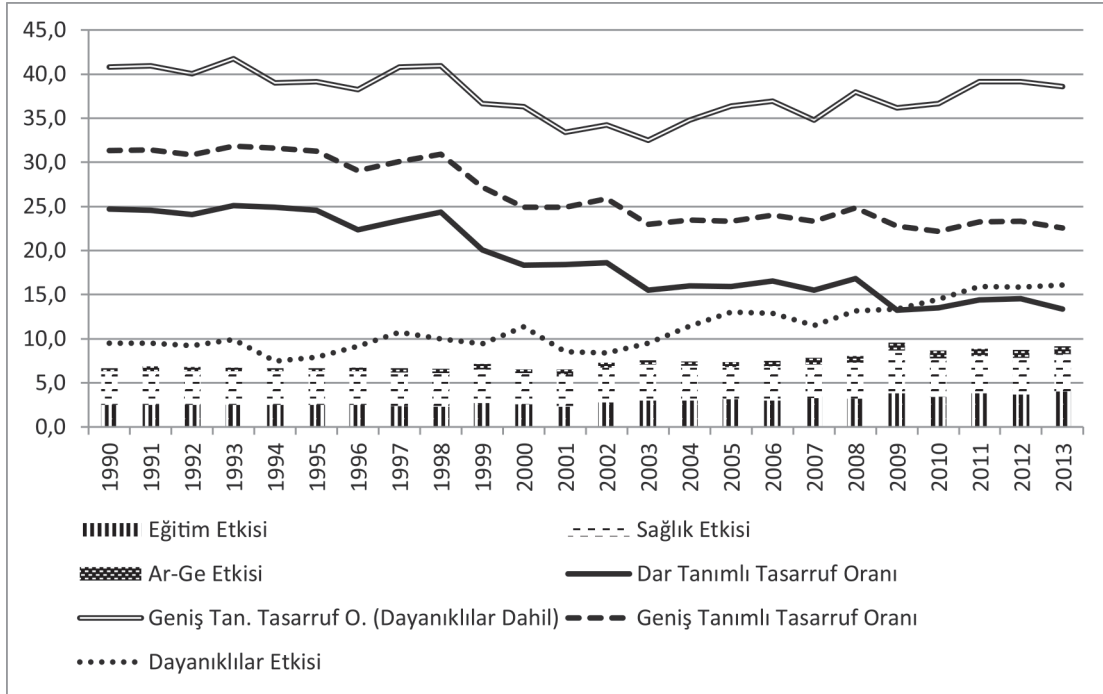
9 Bununla birlikte, yukarıda bahsi geçen ve tasarruf oranı hesaplamasında sorun çıkaran enflasyon etkisi, bu sonucun ortaya çıkmasında hatırı sayılır bir role sahiptir.

10 Kredi hacminin GSYH’ye oranı 2002’de sadece %9 civarındaydı. Bu oran, daha sonraki süreçte hızla yükselerek 2007’de %26’ya ulaşmış, 2015 itibarıyla de %70’in üzerine çıkmıştır. Tüketici kredilerinin GSYH’ye oranı da 2001’deki %2 düzeyinden 2007’de %11’e zıplamış, 2015 itibarıyla de %19 düzeyine çıkmıştır.

11 Sosyal harcamaların GSYH’ye oranı 2000 yılında %8.5 civarındaydı. Daha sonra hızla artan bu oran 2007’de %11.6’ya ulaştı ve 2014 itibarıyla de %14.3 olarak gerçekleşti.

tanımlı tasarruf oranı tanımı ekonominin orta ve uzun vadeli potansiyeli üzerinde oldukça fazla söz sahibidir denilebilir. Tasarruf oranı sağlık harcamalarını içerecek şekilde biraz daha genişletilirse, bu durumda da, ülkenin işgücü potansiyelinin ekonomi üzerindeki o anahtar rolü vurgulanmış olur. Dayanıklı tüketim mallarına dönük harcamalar ise bir taraftan bireylerin yaşam kalitesini uzunca bir süre boyunca artırırken, diğer taraftan da söz konusu bireylerin çalışanlar olarak verimliliklerini artırıyor olabilir.¹²

Şekil 3. Dar ve Geniş Tanımlı Tasarruf Oranının Tarihi Seyri (1990-2013)

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, TÜİK ve Tatlıyer (yayın aşamasında)

Her tasarruf oranı tanımı kendi içinde bir anlama sahiptir ve her bir tasarruf oranı tanımından hareketle uygulanacak politikalar da birbirinden farklı olacaktır. Bu durum özellikle tasarruf oranının tarihsel seyriden hareketle bir sonuca varılırken oldukça önemli hale gelmektedir. Örneğin, DT tasarruf oranının düşmesinin/yükselmesinin sonuçları ile GT tasarruf oranının düşmesinin/yükselmesinin sonuçları birbirinden oldukça farklı olacaktır. Bu açıdan, tasarruf konusunda genel bir değerlendirme yaparken çeşitli tasarruf oranı tanımlarını göz önünde bulundurmamak hem zorunludur hem de oldukça faydalıdır.

Özellikle tasarruf oranının tarihi seyri üzerinden anlamlı çıkarımlar yapmak istiyorsak bu durumun önemi bir kat daha artmaktadır. Eğer DT tasarruf oranındaki düşmenin (yükselmenin) hatırı sayılır bir kısmı eğitim, sağlık ve Ar-Ge gibi “anahtar” alanlardaki harcama düzeylerinin artmasından (azalmasından) kaynaklanıyorsa, başka bir deyişle GT tasarruf oranı ile DT tasarruf oranının izlediği patika birbirinden ayrışıyorsa sadece DT tasarruf oranına bakarak varılacak kanılar ve önerilecek politikalar uzun dönemli bir bakış açısından oldukça hatalı olabilecektir.

Gerçekten de, Şekil 3’te görüldüğü gibi, DT ve GT tasarruf oranının 1990-2013 dönemine ait tarihi seyrine bakıldığında her iki tasarruf oranı arasında 2000’li yıllarda önemli düzeyde bir ayrışmanın yaşandığı görülmektedir. Bu durumun temel sebebi ise, 2000’li yıllarda eğitim, sağlık ve Ar-Ge harcamalarındaki önemli düzeydeki artıştır. İlk olarak, eğitim harcamalarının GSYH’ye oranı 1997-1999 dö-

¹² Zira daha kaliteli veya daha yeni bir dayanıklı tüketim malına sahip olmak, hatta ilk defa ilgili dayanıklı tüketim malını satın almak bireylerin iş dışındaki boş zamanlarını hem nicel hem de nitel olarak daha üst seviyelere taşıyabilir. Bu durum da işgücü verimliliği üzerinde pozitif etkilere sahip olabilir.

neminde ortalama %2.5 olarak gerçekleşirken bu oran 2000’li yıllarda hızla artarak 2013 itibariyle %4’e ulaşmıştır. Bu oranın 2009-2013 dönemindeki ortalaması ise %3.7’dir. Sağlık harcamalarının GSYH’ye oranı ise 2000 yılında %3.5 iken 2013 itibariyle %4.2’ye çıkmıştır. Ar-Ge harcamaları ise 1990’lı yıllarda %0.5 iken 2000’li yıllarda neredeyse ikiye katlanarak 2013 itibariyle %0.95 düzeyine ulaşmıştır. Amortismanı düşülmüş olarak, dayanıklı tüketim mallarının GSYH’ye oranı ise 1990’lı yıllarda ortalama %9.3 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran 2000’li yıllarda hızla artmış ve 2013 itibariyle %16.1 düzeyine ulaşmıştır.

Genel olarak değerlendirildiğinde; eğitim, sağlık ve Ar-Ge harcamalarının yatırım kategorisine sokulduğu GT tasarruf oranı 2000’li yılların başında bir düşüş yaşamakla birlikte, bu düşüş DT tasarruf oranına kıyasla önemli ölçüde daha az gerçekleşmiştir. Öyle ki DT tasarruf oranı 1998-2003 ve 1998-2013 dönemlerinde sırasıyla %58 ve %45 azalırken GT tasarruf oranındaki düşüş aynı dönemlerde sırasıyla %31 ve %29 olarak gerçekleşmiştir. Dayanıklı tüketim mallarına dönük harcamaların da dâhil edildiği daha geniş tanımlı tasarruf oranı ise 2000’li yılların başında kısmi bir düşüş yaşamasına rağmen, daha sonraki süreçte neredeyse tamamen toparlanarak 1990’lardaki düzeyine az veya çok ulaşmıştır. Böylece görülmektedir ki 1998-2003 dönemi için GT tasarruf oranındaki düşüş, DT tasarruf oranındaki düşüşün yaklaşık yarısı mesabesinde olmuştur. 1998-2013 dönemi için ise GT tasarruf oranındaki düşüş DT tasarruf oranındaki düşüşün üçte ikisi düzeyindedir.

7. Sonuç ve Tartışma

Türkiye’nin tasarruf oranının 2000’li yıllarda önemli ölçüde düştüğü bir vakıa olmakla birlikte problemin teşhisi ve bu teşhise dönük politika önerileri konusunda pek fazla mesafe kat edilememiştir. Bu sorunun arkasında yatan temel sebep ise tasarruf oranı ile kastedilen şeyin kamuoyunda net bir şekilde anlaşılabilmesi olmuştur. Kişisel bazdaki tasarruf oranından kastedilen şey oldukça açık bir şekilde ortada iken ülke bazındaki tasarruf oranının genel geçer bir tanımı dahi bulunmamaktadır. Zira mevcut ölçüm tekniği çerçevesinde ve kapalı ekonomi varsayımı altında, ülke ölçeğinde tasarruf demek yatırım harcamaları demektir. Bu çerçevede, ülkesel ölçekte neyin yatırım sayılıp

neyin sayılmayacağı direkt olarak tasarruf oranı üzerinde söz sahibidir. Bu açıdan, ülke bazındaki tasarruf oranının tek bir tanımı yoktur ve eldeki problem ve ulaşılmak istenen hedef doğrultusunda benimsenebilecek çeşitli tasarruf tanımları bulunmaktadır. Bu bağlamda, sadece üretim potansiyelini direkt olarak arttıracak harcamaların yatırım sayılması durumunda dar tanımlı (DT) tasarruf oranına ulaşılırken, üretim potansiyelini dolaylı yoldan arttıran ve ekonomik potansiyel üzerinde çok önemli uzun vadeli etkileri olan eğitim, sağlık ve Ar-Ge harcamalarının da yatırım sayılmasıyla GT tasarruf oranına ulaşılacaktır.¹³

Öte yandan, tasarruf oranı gibi nihai bir büyüklüğü hesaplamak hiç de kolay değildir. Kamu tasarruf oranı göreceli olarak rahatça ve direkt olarak hesaplanabilmekle birlikte, özel tasarruf oranı iki artığın farkı şeklinde ancak dolaylı olarak hesaplanabilmektedir. Bu durum da ana büyüklüklerin hesaplanmasında yapılacak ufak hataların tasarruf oranında büyük sapmalara yol açacağı anlamına gelmektedir. Öte yandan, özel tasarruf oranının tarihi seyrini değerlendirirken enflasyon, vergi yapısı ve sosyal harcamalar/kesintiler gibi bireylerin kullanılabilir gelir ve harcamaları üzerinde direkt olarak söz sahibi olan faktörlerin hesaba katılması gerekmektedir. Aksi takdirde, bu faktörlerin ağırlığı mesabesinde, hesaplanacak oranlar gerçek oranlardan uzaklaşacaktır. Bu bağlamda, 1990’lı yıllarda enflasyon oranının oldukça yüksek seviyelerde seyretmesi bu dönem için hesaplanan tasarruf oranlarının da çarpıklaşmasına yol açmıştır. Öte yandan, söz konusu üç faktörün 2000’li yıllardaki birikimli etkisi, enflasyon etkisinin büyük oranda ortadan kalkması neticesinde sıfır mesabesine gelmiştir. Genel olarak bakıldığında, 1990’lı yıllarda enflasyon etkisi hesaplanan özel tasarruf oranını yukarı doğru çekerken vergi yapısının etkisi aşağı doğru çekmiştir.¹⁴ Fakat enflasyon etkisi vergi yapısının etkisine kıyasla çok daha kuvvetli gerçekleşmiştir. Bu yüzden de 1990’lı yıllarda özel tasarruf oranı özellikle 1990’ların ikinci yarısında gerçekte olduğundan çok daha yüksek tahmin edilmiştir. Sonuç olarak da, 2000’li yıllarda

¹³ Dayanıklı tüketim mallarının da uzun yıllar kullanılabilmesi dolayısıyla tanım icabı yatırım sayılması durumunda da daha geniş tanımlı tasarruf oranına ulaşılabilir.

¹⁴ Sosyal harcamaların/kesintilerin 1990’lı yıllar üzerinde ne gibi bir etkiye sahip olduğu bu kalemdeki veri eksikliğinden dolayı bilinmemektedir.

özel tasarruf oranındaki düşüşün yaklaşık üçte biri tamamıyla köpüktür. Diğer taraftan, 2000'li yıllarda GT tasarruf oranındaki düşüş, DT tasarruf oranındaki düşüşün önemli düzeyde altında (seçilen döneme göre yarısı veya üçte ikisi düzeyinde) gerçekleşmiştir. Bu da bize GT tasarruf oranı kavramı perspektifinden bakılması durumunda tasarruf oranının tarihsel seyrinin epey değişeceğini göstermektedir.

Bununla birlikte, gerekli düzeltmelerin yapılması ve GT tasarruf oranı perspektifinin hesaba katılması durumunda dahi tasarruf oranında hatırı sayılır ölçüde bir düşüş olduğu ortadadır. Bu düşüşün de yine çok büyük kısmı 2000'li yıllarda dayanıklı tüketim mallarına dönük harcamalardaki artıştan kaynaklanmaktadır. Bu durum da belirli bir gelir seviyesine ulaşan toplumun (enflasyon oranının ciddi şekilde düşmesi ve sosyal olanakların önemli ölçüde genişlemesi neticesinde) belirsizlikteki azalışın ve artan finansallaşmanın katkısıyla harca düzeyini arttırdığını göstermektedir.

Şu halde tasarruf oranına dönük nasıl bir politika izlenmelidir? Görüldüğü üzere, DT tasarruf oranındaki düşüşün yaklaşık yarısının nedeni olan eğitim, sağlık ve Ar-Ge harcamalarındaki artış olumsuz bir gelişme olarak değerlendirmeye imkân yoktur. Diğer yarının büyük oranda arkasında yatan faktör olan dayanıklı tüketim mallarına dönük harcamalardaki artışın arka planında ise olumsuz faktörlerin yattığını söyleyebilmek oldukça zordur. Şu durumda ekonomik işleyişin sonucunda ortaya çıkan nihai bir büyüklük olan DT tasarruf oranını direkt olarak arttırmaya çalışmak pek anlamlı durmamaktadır. Yine, unutulmaması gerekir ki ülkesel bazda tasarruf demek yatırım harcaması demektir. Bu noktada, direkt olarak bireysel tasarruf oranını arttırmaya çalışmaktan ziyade, katma değeri yüksek yatırımları arttırmaya çalışmak gerekmektedir ki bunun da yolu eğitime ve Ar-Ge'ye ayrılan kaynakları önemli oranda arttırmaktan ve teknoloji düzeyini çeşitli kanallarla yükseltmekten geçmektedir.

Kaynakça

AGRAWAL, Pradeep, Pravakar Sahoo and Ranjan Kumar Dash; (2009), "Savings Behaviour in South Asia", *Journal of Policy Modeling*, 31, pp. 208-24.

ALKİN, Erdoğan; (1970), "1951-1971 Dönemi Yatırım, Tasarruf ve Sermaye-Hasıla Oranları", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 30.

ATTANASIO, Orazio P., Lucio Picci and Antonello E. Scorcu; (2000), "Saving, Growth, and Investment: A Macroeconomic Analysis Using a Panel of Countries", *Review of Economics and Statistics*, 82, pp. 182-211.

AUDENIS, Cedric, Stephane GrEgoir and Claudie Louvot; (2002), "The Various Measures of the Saving Rate and their Interpretation", *Paper presented at the Meeting of the OECD National Accounts Experts, Paris, 8-11 October.*

Australian TREASURY; (1999), "The Measurement of Saving in Australia", *Economic Roundup*(4), 21-50.

BAYOUMI, Tamim; (1993), "Financial Deregulation and Household Saving", *The Economic Journal*, 103, pp. 1432-43.

BERUBE, Gilles, and Denise Côté; (2000), "Long-Term Determinants of the Personal Savings Rate: Literature Review and Some Empirical Results for Canada" *Bank of Canada State Working Paper*, 3.

BLADES, Derek W. and Peter Sturm; (1982), "The Concept and Measurement of Savings: The United States and Other Industrialized Countries", *Paper presented at the Saving and Government Policy Conference Series.*

CHAMBERLIN, Graeme and Sumit Dey-Chowdhury; (2008), "Household Saving Ratio", *Economic & Labour Market Review*, 2(3), pp. 55-61.

CLAUS, Iris and Grant Scobie; (2002), "Saving in New Zealand: Measurement and Trends", *New Zealand Treasury Working Paper*, 02/02.

EDWARDS, Sebastian; (1996), "Why Are Latin America's Savings Rates So Low? An International Comparative Analysis", *Journal of Development Economics*, 51, pp. 5-44.

FELDSTEIN, Martin; (1980), "International Differences in Social Security and Saving", *Journal of Public Economics*, 14, pp. 225-44.

GORMAN, EMMA, Grant Scobie and Yongjoon Paek; (2013), "Measuring Saving Rates in New Zealand: An Update", *New Zealand Treasury Working Paper*, 13/04.

HARVEY, Ross; (2004), "Comparison of Household Saving ratios: Euro Area/United States/Japan", *OECD Statistics Brief*, 8.

HEVIA, Constantino; (2010), "Saving in Turkey: An International Comparison", *Paper Presented at the World Bank Workshop on Country Economic Memorandum on Savings and Growth, Ankara, May.*

HONDROYIANNIS, George; (2006), "Private Saving Determinants in European Countries: A Panel Cointegration Approach", *The Social Science Journal*, 43, pp. 553-69.

HORIOKA, Charles Yuji, and Ting YIN; (2009), "Household Saving Rates and Social Benefit Ratios: Country Comparisons in Masahiro Kawai and Gloria O. Pasadilla (Ed.), *Effects of Social Policy on Domestic Demand Annual Conference 2009*, Asian Development Bank Institute, Tokyo, pp. 63-75..

HÜFNER, Felix, and Isabell Koske; (2010), *Explaining Household Saving Rates in G7 Countries*, OECD Publishing, Paris.

KIM, Soyoung, and Jong-Wha LEE; (2008), "Demographic

Changes, Saving, and Current Account: An Analysis Based on a Panel VAR Model", *Japan and the World Economy*, 20, pp. 236-56.

LI, Hongbin, Jie Zhang, and Junsen Zhang; (2007); "Effects of Longevity and Dependency Rates on Saving and Growth: Evidence from a Panel of Cross-Countries", *Journal of Development Economics*, 84, pp. 138-54.

LOAYZA, Norman, Klaus Schmidt-Hebbel, and Luis ServEn; (2000a), "Saving in Developing Countries: An Overview", *The World Bank Economic Review*, 14, pp. 393-414.

LOAYZA, Norman, Klaus Schmidt-Hebbel, and Luis ServEn; (2000b); "What Drives Private Saving Across the World?", *Review of Economics and Statistics*, 82, pp. 165-81.

MASSON, Paul R., Tamim Bayoumi and Hossein Samiei; (1998), "International Evidence on the Determinants of Private Saving", *The World Bank Economic Review*, 12(3), 483-501.

MATUR, Eser Pirgan, Ali Sabuncu, and Sema Bahçeci; (2012), "Determinants of Private Saving and Interaction between Public and Private Savings in Turkey", *Topics in Middle Eastern and North African Economies*, 14, pp. 102-25.

ORTHOFFER, Anna; (2015), "What We Talk About When We Talk About Saving: Concepts and Measures of Household Saving and their Application to South Africa", *Economic Research South Africa Working Paper*, 530.

PEROZEK, Maria G., and Marshall B. Reinsdorf; (2002), "Alternative Measures of Personal Saving", *Survey of Current Business-United States Department of Commerce*, 82(4), 13-24.

REINSDORF, Marshall B; (2004), "Alternative Measures of Personal Saving", *Survey of Current Business*, 84(9), 17-27.

ROCHER, Stijin, & Michael Stierle; (2015), "Household Saving Rates in the EU: Why Do They Differ So Much?", *European Commission Discussion Papers*, 5.

SCHROOTEN, Mechthild, and Sabine Stephan; (2003), "Back on Track? Savings Puzzles in EU-Accession Countries", *EN-EPRI Working Paper*, 23.

TATLIYER, Mevlüt; (2016), *Determinants of Private Saving Level: Evidence from Turkey*", *Unpublished Manuscript*.

TATLIYER, Mevlüt; (yayın aşamasında), "Saving Behavior in Turkey: Where Are We? And What to Do About It?" Ahmet Faruk Aysan, Hatice Karahan, Mehmet Babacan and Nurullah GÜR (Ed.) *On The Path To High Income Status: The Turkish Economy*, Palgrave Macmillan, London.

UYGUR, Ercan; (2012), "Türkiye'de Tasarrufların Seyri ve Et-kileyen Bazı Unsurlar", *Discussion Paper of Turkish Economic Association*, 108.

ZELDES, Stephen P.; (1989), "Consumption and Liquidity Constraints: An Empirical Investigation", *Journal of Political Economy*, 97, pp. 305-46.